

ДЕМОНОЛОГІЧНІ МОТИВИ ТА ОБРАЗИ В РОМАНІ ВАЛЕРІЯ ШЕВЧУКА *ДІМ НА ГОРІ*

АГНЄШКА ЛЕВАНДОВСЬКА

Університет ім. Адама Міцкевича, Познань — Польща
aga_lewandowska@wp.eu

DEMONOLOGICZNE MOTYWY I OBRAZY
W POWIEŚCI WALERIJA SZEWCZUKA *DOM NA WZGÓRZU*

AGNIESZKA LEWANDOWSKA

Uniwersytet imienia Adama Mickiewicza, Poznań — Polska

STRESZCZENIE. Niniejszy artykuł poświęcony jest analizie motywów i obrazów demonologicznych w powieści *Dom na wzgórzu* autorstwa Walerija Szewczuka. Zwrócono uwagę na występujące w dwu częściach powieści postaci demonologiczne oraz ich wpływ na życie bohaterów. Analiza uwzględnia narodowo-kulturowy aspekt wskazanego zagadnienia.

THE DEMONOLOGICAL MOTIFS AND DEPICTIONS
IN THE NOVEL *A HOUSE ON A MOUNTAIN* BY VALERIY SHEVCHUK

AGNIESZKA LEWANDOWSKA

Adam Mickiewicz University, Poznan — Poland

ABSTRACT. The article is an attempt to present the analysis of the demonological motifs and depictions in novel *A House on a Mountain* (*Дім на горі*) by Valeriy Shevchuk. On the basis of two parts of this book we pay attention to the demonic characters that appear there and their impact on other human characters. This analysis is also based on the national and cultural relation to this updated question.

Майстерне переплетіння фантастичного й реального, яскрава присутність демонологічних мотивів та образів у поєднанні з повсякденною дійсністю — головні риси поетики роману *Дім на горі* (1983) Валерія Шевчука. Сам письменник згадує у своїх *Автобіографічних замітках*: „На початку 70-х я ще писав фольклорно-фантастичні повісті та оповідання з елементами готизму — це був результат мого попереднього захоплення, тобто поетикою фольклорної прози. Я тоді постановив створити анти-Гоголя, бо в Гоголі, як, до речі, і в Довженку, мене вельми дратував їхній «малорусизм» — та естетика, яка подавала українську ментальність через екзотику, не без насмішки (з гумором); мене ж фольклорна народна проза зацікавила з іншого боку, я б сказав, психологічного, бо фантастику і демонологію, ба й готизм я розглядав як стан душі, образний його відбиток”¹.

Свого часу авторитетний учений Іван Огієнко (митрополит Іларіон) справедливо наголошував: „Поза своїм настирливим і необхідним фізичним життям людина знає необхідне й духове життя, і живе ним ще з свого народження”².

¹ В. Шевчук, *Сад житейський думок, трудів та почуттів. Автобіографічні замітки*, Київ 2003, с. 398.

² Див.: Митрополит Іларіон, *Дохристиянські вірування українського народу*, Вінніпег 1965, с. 5.

Відповідно до сказаного, людині треба було зрозуміти довкілля, вона помічала не тільки те, що можна було збагнути розумом, але звертала увагу і на явища, незрозумілі й сильніші від неї. Ці надзвичайні дива персоніфікувалися, люди приносили їм жертви, шанували своїх богів, що знаходилися в різних місцях: у горах, лісах, над річкою, потоком, і т. д.³ Можемо констатувати, що це було початком демонології в слов'янських країнах, зокрема в Україні.

Слово “демонологія” походить з грецької мови й означає ‘сукупність божеств (злих духів, демонів)’ та ‘учення про них’. У сучасному релігієзнавстві *демонологія* — це сукупність вірувань в існування “нечистої сили” і персоніфікація її істот⁴.

Що стосується слов'янської демонології, то Іван Огієнко підкреслював, що первісно духи були добрими, але із часом почали з'являтися злі демони, яким приписували все лихо на світі.

Коли на українських землях виникло християнство, демонологія була повністю розвинута. Зміни, що тоді відбулися, полягали у виникненні нових слів-понять, зокрема таких, як напр., *диявол, демон, сатана* та ін.⁵ У християнстві демонологію сприймали як сукупність нечистої сили, усяку погань, натомість божків називали бісами.

Початково людина сповідувала многобожжя, кожному з богів поклонялась. В українському пандемоніумі декілька видів демонів, зокрема родинного вогнища, природи, людських примх та примар і т. п. Поміж найхарактерніших із них виділяємо *домовиків, водяників, лісовиків, перелесників, русалок, віїв, чортів, відьом*, які рясно заселяють українську демонологію і не в останню чергу твори Валерія Шевчука.

Для прикладу коротко охарактеризуємо деякі з них. Так, у пантеоні духів родинного вогнища — *домовик*. Він захисник сім'ї, що живе в запічку. Характерна риса домовика — допомагати своїм і шкодити чужим. Однак, родині треба задобрити божка й пам'ятати про нього, щоб він не нашкодив і своїм⁶.

Богів природи ілюструють, напр., *водяники, лісовики, перелесники, русалки, вії* та ін. *Водяник* — „водяний цар, що володіє всією водою в світі: ріками, озерами, болотами, морями, та ін.”⁷. *Водяники* — „старі, волохаті діди з довжелезною кудлатою бородою, що можуть сильно шкодити людині, коли вона непрошено вривається до їхнього царства”⁸.

Господарями лісів є *лісовики (полісуни)*. Вони мешкають на густих деревах, або по дуплах сухих дерев. *Лісовик* такий високий, як дерево або й вище. Цей божок лякає людину, коли дико верещить та стогне. *Лісовикам* підпорядковані всі тварини⁹.

Перелесник — спокусник, що заманює гарних дівчат та призводить їх до смерті. Це “найзліший повітряний дух”¹⁰. Він відвідує людей, набираючи вигляду близької, коханої людини. Леся Українка в *Лісовій пісні* (1911) так описала

³ Там само, с. 120.

⁴ Див., напр.: *Универсальная научно-популярная онлайн-энциклопедия*, [в:] Електронний ресурс: http://www.krugosvet.ru/enc/kultura_i_obrazovanie/religiya/DEMONOLOGIYA.html (28.12.2016); В. Войтович, *Українська міфологія*, Київ 2002, с. 129.

⁵ Митрополит Іларіон, *Дохристиянські вірування українського народу...*, с. 123.

⁶ Там само, с. 124.

⁷ Там само, с. 128.

⁸ Там само.

⁹ Там само, с. 129.

¹⁰ В. Войтович, *Українська міфологія...*, с. 361.

цього божка: „Перелесник — гарний хлопець у червоній одежі, з червонястим, буйно розвіяним як вітер волоссям, з чорними бровами, з блискучими очима”¹¹.

У водах, крім водяників, живуть також богині — *русалки*. Вони „неназвані маленькі дівчатка, мертвонароджені чи приспані матерями. Русалки дуже гарні з лица, тіло в них блакитне чи синє, зелені або чорні очі та довгі пухнасті віі”¹². Виходять вони на Трійцю, живуть у лісах або на полях. Узимку водяні королеви входять у землю, там не відчувають холоду. Русалки проводять час весело¹³.

Найсильнішим та чи не найжахливішим представником нечистої сили є *вій*¹⁴. Ця істота живе під землею. Він самотній, керує чортами. Кажуть, що в його оці живе сам сатана. Образ *вія* зображений, напр., в однойменній повісті Миколи Гоголя.

Найпоширенішим жіночим персонажем слов’янської демонології є *відьма*. Вона характеризується як зловісна, гидка баба з гачкуватим носом та хвостом¹⁵. *Відьма* знає чарівні властивості рослин, тварин, речовин, може мати різний вигляд, пересуватися в просторі¹⁶.

Іншою фантастичною істотою, яка має багато номінацій, є *чорт*. Його називають ще *сатана*, *біс*, *змій*, *диявол*, *дябел*, *чорний*, *проклятий*, *нечиста сила*, *демон* та ін.¹⁷ *Чорт* — це персоніфікація всієї нечистої сили в одній особі. Він завжди підказує людині недобрі думки. *Чорт* звіровидний, любить перекидатися в чорного пса, kota чи свиню. „Звичайно чорт невидимий, а коли з’являється, то він чорний, волохатий і з хвостом, а очі в нього як жарини; ноги звичайно цапині, собачі або курячі [...]. Чорт завжди шукає собі людей, щоб за ласощі цього-світні продали йому душу [...]. Звичайно чорт має крила і літає. Має він на собі і роги, але роги тут ознака його великої сили”¹⁸.

Згадуваний вище Іван Огієнко підкреслював, що, по суті, усі українські письменники, частіше чи рідше, звертались у своїй творчості до мотиву нечистої сили, зокрема Іван Котляревський, Григорій Квітка-Основ’яненко, Тарас Шевченко, Марко Вовчок, Панас Мирний, Леся Українка, Іван Нечуй-Левицький, Борис Грінченко. Останній описав, напр., в оповіданні *Під тихими вербами* (1901) кілька прикладів нечистої сили: *А в лісі живе полісун. Ходить з великою пугою і ганяє вовків, бо він вовчий бог. Де війна, то він туди й турить їх на прокорм... Такий, як чоловік, тільки великий, як дерево... І від його тіні немає; усе має тінь, а він — ні... А в полі живе польовий — і то нечиста сила... А в очереті над річкою очеретяник — вибігає з очерету білим бараном і лякає людей... А в воді живе водяний — цей у зелений кушир уплутаний, пакості чинить, греблі рве... А в болоті живе болотяник — такий замурзаний та вкаляний... Уночі затягає в болото чоловіка... вогником світить серед болота, а чоловік думає, що там люди, іде туди, а воно все далі, далі... аж поки заведе в таку ковбаню, що й загрузне бідолашний чоловік... А в скелі живе змій. І це нечиста сила*¹⁹. До

¹¹ Митрополит Іларіон, *Дохристиянські вірування українського народу...*, с. 129.

¹² В. Войтович, *Українська міфологія...*, с. 449.

¹³ Митрополит Іларіон, *Дохристиянські вірування українського народу...*, с. 130.

¹⁴ В. Войтович, *Українська міфологія...*, с. 72.

¹⁵ В. Милорадович, *Українська відьма. Нариси з української демонології*, Веселка 1993, с. 48.

¹⁶ Див.: Ю. Г. Писаренко, *Відьма*, [в:] Електронний ресурс: *Енциклопедія історії України*, http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Vidma (28.12.2016).

¹⁷ В. Милорадович, *Українська відьма...*, с. 26.

¹⁸ Митрополит Іларіон, *Дохристиянські вірування українського народу...*, с. 142.

¹⁹ Там само, с. 148–149.

вказаного вище списку письменників, що цікавились демонологічними мотивами можемо додати й таких авторів, як: Бенедикт Хмелевський, Іоаникій Галятівський, Самійло Величко, Стефан Яворський, Петро Могила, Дмитро Туптало, Стефан Яворський, Олекса Стороженко, Наталена Королева, Олексій Плющ, Юрій Липа, Ростислав Єндик, Марія Голод, Юрій Андрухович, Володимир Єшкілев та ін.²⁰

Демонологічні мотиви та образи характерні й для готичної літератури, традиція якої надзвичайно багата в українському письменстві від його початків аж до сучасності²¹, про що писав зокрема й сам автор *Дому на горі*.

Валерій Шевчук народився в родині шевця 20 серпня 1939 року в Житомирі. Літературою він зацікавився в дитинстві (тут велику роль відіграли його мати та брат, які почали формувати ставлення майбутнього письменника до літератури). Перші вірші В. Шевчука не були успішними. Почав їх писати в четвертому класі і — як сам стверджував — не було в них ні ритму, ні образів²². У десятому класі він пробував писати прозу: оповідання, історичні романи і т. п.

Українську літературу В. Шевчук почав вивчати та розуміти під впливом творчості та методології Івана Франка та Григорія Сковороди. Останній став для письменника своєрідним учителем життя, духовним батьком. У прозі письменник дебютував оповіданням *Настунька* про Тараса Шевченка. Сам В. Шевчук уважає, що вершиною його ранньої новелістичної творчості був рік 1962. Тоді активно друкувався — шістдесяті роки були найбільш плідотворним періодом у його житті. У 1963 році він закінчив історико-філософський факультет Київського університету імені Тараса Шевченка.

Сімдесяті роки виявились важкими для письменника, тому що його практично не друкували. В. Шевчук попав у “чорний список”. Натомість кращими роками стали для нього вісімдесяті (на думку В. Шевчука, це його “золотий час”²³). Саме на ті роки припадає пора посиленої творчої активності письменника, коли він мав змогу художньо реалізувати себе.

Літературна спадщина В. Шевчука багата. Він автор таких книжок, як: *Серед тижня* (1967), *Набережна 12* (1968), *Середохрестя* (1966), *Вечір святої осені* (1969), *Крик півня на світанку* (1979), *Долина джерел* (1981), *Тепла осінь* (1981), *На полі смиренному* (1982), *Дім на горі* (1983), *Маленьке вечірнє інтермецо* (1984), *Барви осіннього саду* (1986), *Три листки за вікном* (1986, за яку в 1988 року отримав Державну премію ім. Тараса Шевченка), *Камінна луна* (1987), *Птахи з невидимого острова* (1989), *Дзигар одвічний* (1990), *Дорога в тисячу років* (1990)²⁴, *Жінка змія* (1998), *Юнаки з вогненної печі* (1999), *Біг плоті* (1999), *Срібне молоко* (2002), *Тіні зниклі. Сімейна хроніка* (2002), *Темна музика сосон* (2003), *Компанія з пивниці біля Чуднівського мосту* (2006) та ін²⁵.

²⁰ Демонологічні мотиви, наявні у творах указаних вище авторів зібрані, між іншим, в наступних антологіях: *Антологія українського жаху*, упоряд. В. Пахаренко, Київ 2000, 800 с.; Ю. Винничук, *Чорт зна що*, Львів 2004, 792 с. та ін.

²¹ Валерій Шевчук зазначав, що українська готична проза добре вписується в європейський і світовий контексти і при цьому наділена неповторним жанрово-тематичним й стильовим колоритом. Див., напр. В. Шевчук, *З темних джерел життя. Українська готична новела ХХ століття*, [в:] „Літературна Україна” 1995, № 4, 5, 6.

²² В. Шевчук, *Сад життєвський думок, трудів та почуттів...*, с. 344.

²³ Там само, с. 404.

²⁴ Див.: *Живиця. Хрестоматія української літератури ХХ століття*, упоряд. М. М. Конончук, Н. І. Бондар, Т. І. Конончук, Київ 1998, с. 581.

²⁵ *Біографія Валерія Шевчука*, [в:] Електронний ресурс: <https://onlyart.org.ua/biographies-poets-and-writers/shevchuk-valerij-biografiya/> (28.12.2016).

Роман-баладу *Дім на горі* Валерій Шевчук писав протягом 1966–1980 років, опублікувавши в 1983 році. Твір, на долю якого випало стати чи не найбільш розпізнавальним поміж прозової спадщини письменника, дочекався багатьох наукових розвідок та досліджень. Свої думки з приводу унікальності Шевчукової прози висловлювали, зокрема й такі українські літературознавці, як Людмила Тарнашинська, Микола Ільницький, Марко Павлишин, Микола Жулинський, Анна Горнятко-Шумилович, Роман Корогодський, Андрій Кравченко, Володимир Панченко, Агнешка Пивоварська, Анна Берегуляк, Тетяна Бледних, Ольга Карпова, Марина Франчук, Ганна Файзулліна, Наталія Кобилко, Галина Грибан та ін.²⁶

Вищевказані дослідники розглядали творчість В. Шевчука в різних ракурсах. Характеризуючи проблематику Шевчукових творів, учені наголошували на таких аспектах його прозової спадщини, як звернення до джерел “концепції щастя” Григорія Сковороди, західної філософії екзистенціалізму, відображення життя “людини серед людей”, яка, за влучним визначенням письменника, „соціально на нулю, зате багата внутрішньо”. У сфері поетики творів В. Шевчука увагу дослідників привертала такі поетичні атрибути його творчості, як умовність, бароковість, “хімерність”, трансформація фольклорних джерел, мотивів та образів.

Уважаємо за доцільне звернути увагу на деякі аспекти вказаних вище досліджень, що торкаються предмету нашого аналізу.

Так, Ольга Карпова, аналізуючи прозу письменника-шістдесятника, указує на барокові риси його прози, зокрема контрастність, антиномічність, антите-

²⁶ Див., напр.: Л. Тарнашинська, *Закон піраміди, або чи існує форма ідеального „Я”*, [в:] „Дніпро” 1990, № 12, с. 134–136; Л. Тарнашинська, „*Ліпше бути ніким, ніж рабом*”, [в:] „Дніпро” 1991, № 10, с. 69–79; Н. Н. Ільницький, *Схожість несхожего*, [в:] „Вопросы литературы” 1980, № 11, с. 36–37; М. Павлишин, „*Дім на горі*” Валерія Шевчука, [в:] „Сучасність” 1987, № 11, с. 28–40; М. Павлишин, *Канон та іконостас: Літературно-критичні статті*, Київ 1997, 445 с.; М. Жулинський, *До людини і світу — з любов’ю*, [в:] В. Шевчук, *Дім на горі*, [в:] Його ж, *Вибрані твори*: Роман-балада. Оповідання, передм. М. Жулинського, Київ 1989, с. 5–15; М. Жулинський, „...І метафори реального життя”, [в:] Його ж, *Наближення. Літературні діалоги*, Київ 1986, с. 224–253; М. Жулинський, „...І сповіщає нам голос трави”, [в:] В. Шевчук, *Дім на горі*, Київ 1983, с. 468–486; А. Горнятко-Шумилович, *Проза Валерія Шевчука: традиційне і новаторське*, Щецин 2001, 168 с.; Р. Корогодський, *Біля вічної ріки, або в пошуках внутрішньої людини*, [в:] „Дзвін” 1996, № 3, с. 135–154; А. С. Кравченко, *Художня умовність в українській радянській прозі*, Київ 1988; В. Панченко, *Маленькі свята серед буднів*, [в:] „Вітчизна” 1988, № 2, с. 180–183; А. Пивоварська, *Дім на горі. Розмова з Валерієм Шевчуком*, пер. з польської Н. Білоцерківець, [в:] „Сучасність” 1992, № 3, с. 54–59; А. Берегуляк, *Магічний реалізм та літературний міф — зцілення чи панacea у постколоніальному контексті?*, пер. з англ. М. Прокопович, [в:] „Сучасність” 1993, № 3, с. 67–75; Т. Бледних, *Історія в прозі Валерія Шевчука*, [в:] „Слово і час” 1993, № 4, с. 52–57; О. Карпова, *Демонологічний дискурс прози Валерія Шевчука*, автореф. дис. ... канд. філол. наук, Херсон 2008, [в:] Електронний ресурс: www.0zd.ru/literatura/demonologichnij_diskurs_prozi_valeriya.html (28.12.2016); М. Франчук, *Демонологія у романі Валерія Шевчука “Дім на горі” як жанртворчий засіб*, [в:] Електронний ресурс: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Vg_2010_20_25.pdf (28.12.2016); Г. Файзулліна, *Міфопоезис української етнокультури у філософському романі Валерія Шевчука “Дім на горі”*, [в:] Електронний ресурс: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/ariphk_2013_31_51.pdf, с. 7 (28.12.2016); Н. Кобилко, *Реальний і міфологічний хронотоп дороги в романі Валерія Шевчука “Дім на горі”*, [в:] „Наук. зап. ХНПУ ім. Г. С. Сковороди. Сер. Літературознавство”, зб. наук. праць, Харків 2014, вип. 2 (78), 2 ч., с. 74–81; Г. Грибан, *Демонологічна образність роману-балади Валерія Шевчука “Дім на горі”*, [в:] „Істор.-філол. зб. регіон. проблем”, зб. наук. праць, Житомир 2010, № 20 та ін.

тичність і синкретичність, завдяки яким герої бачать світ і себе в ньому, натомість автор розбудовує художній часопростір тексту та інтерпретує його; динамізм, експресивність, полісемантизм, символічність, орієнтацію на читача-інтелектуала, інтертекстуальність тексту та ін.²⁷

Характеризуючи демонологічні вкраплення в тканину Шевчукового твору, Марина Франчук зауважує, що в сучасній українській літературі досить помітні форми легенд, казок чи міфів. Континуація фольклорних та фантастичних мотивів впливає на сприймання культури та ментальності. На думку зазначеної авторки, „ця проза відзначається особливою прихильністю письменників до різних форм умовності, казкових ситуацій, химерним сплетінням фантастичного й реального, алегоричним наповненням образів, вільним поведінням з просторовими й часовими координатами, стилістичною поліфонією”²⁸.

Творчість Валерія Шевчука глибоко аналізує діаспорний критик Марко Павлишин. У праці *Канон та іконостас* (1997) він характеризує прозу письменника, зокрема і його *Дім на горі*. Цей дослідник вважає зазначений роман складним, багатовимірним, повним значень. Водночас учений наголошує на вмінні В. Шевчука тримати читачів у напруженні й зацікавленні²⁹. М. Павлишин звертає увагу на термін “роман-балада”. Головним мотивом такого роману є кохання. Однак *Дім на горі* показує нетипове кохання між жінкою і демонічним створінням. Це кохання інше — символічне, магічне³⁰. На думку М. Павлишина, письменник-шістдесятник виражає свої погляди на тему української культури й літератури. Він показує це насамперед крізь призму традиції “химерного” роману, що вважається українським феноменом, який спирається на національну культуру.

Анна Горнятко-Шумилович звертає увагу на напівфантастичну ситуацію повісті-преамбули та міф “дому на горі”, що виходить з реальних рамок: „Долі героїв — Володимира, Івана Шевчука, Галі, Марії Яківни, Хлопця, навіть джигуна Анатолія — заземлені в конкретні ситуації історичної дійсності [...], здобувають реальні людські риси”³¹. Дослідниця наголошує, що переплетіння фантастичного та реального світів віддзеркалені як у першій, так і в другій частинах роману.

Галина Грибан вважає В. Шевчука одним з „найцікавіших письменників сучасності”³², новатором, філософом, який черпає знання з українського фольклору та міфології. Учена пише про вплив естетики бароко на аналізований роман. Прикметно, що у творі помітні два сюжетні мотиви — мотив дому, із якого герой виходить і до якого згодом повертається, та мотив дороги, що постійно манить героя. Названа авторка вважає найбільшим досягненням В. Шевчука — прагнення проникнути в давні уявлення народу, вивчити тодішню культуру, осмислити фольклорні образи та наповнити їх сучасним змістом³³.

Наведені вище слова критиків підтверджують, що демонологія, активне звернення до фольклору в сучасній українській літературі, зокрема і у творчості В. Шевчука, помітно впливають на сучасну культуру та світосприйняття українського народу.

²⁷ О. Карпова, *ззнач. джер.*

²⁸ М. Франчук, *ззнач. джер.*

²⁹ Див.: М. Павлишин, „Дім на горі” Валерія Шевчука, [в:] Його ж, *Канон та іконостас*, с. 98.

³⁰ Там само, с. 103.

³¹ А. Горнятко-Шумилович, *ззнач. джер.*, с. 44.

³² Г. Грибан, *ззнач. джер.*, с. 342.

³³ Там само, с. 343.

Прикметно, що в Шевчуковому творі вміло поєднані традиційна тематика, заглиблена в українську демонологію, з новаторською поетикою, властивою зразкам українського “хімерного” роману, що став феноменом 70-х і 80-х років ХХ ст. і водночас своєрідним відповідником латиноамериканського “магічного реалізму”³⁴.

Аналізований твір складається з двох частин: повісті-преамбули, що отримала заголовну назву *Дім на горі*, та циклу тринадцяти³⁵ оповідань *Голос трави*. Обидві частини об’єднує спільний герой — козопас за фахом і філософ від природи, своєрідне alter ego письменника — Іван Шевчук. У творі існують два виміри життя героїв — реальний та фантастичний. Вони співіснують: люди та представники магічного світу паруються³⁶. Тут виразно формується домінанта В. Шевчука — він не позбавляє цих образів ні фольклору, ні міфології, магії, хоча його тексти й написані в сучасному стилі, сповнені таємничості, символічні.

Повість-преамбула містить шість розділів, із поміж яких чи не наймагічніший третій, де розгорнуто таємницю заголовного “дому на горі”. Дім має свою легенду, суть якої розкриває перед онукою Галею одна із жіночих героїнь — бабуся: „Наш дім трохи незвичайний, ласочко, — сказала бабуся після паузи. — Може, вже пора тобі про це розказати... Так от, народжуються в цьому домі здебільшого дівчата, чоловіки сюди приходять... Вони підіймаються знизу і, як правило, просять напиться води. Той, хто нап’ється з наших рук, переступає цей поріг і залишається в домі назавжди. Так було в моєї бабуні, моєї матері і в мене. Так було і в матері твоєї, так повинно статись і з тобою... Мені бракує розуму, щоб все це пояснити, але так воно траплялося... [...]”. — Приходять до нас і інші чоловіки. Принаймні до мене і до моєї бабці. До твоєї матері і до матері моєї. Ці пришельці не підіймаються знизу і не просять напиться води, вони з’являються бозна-звідки...”³⁷. Після відвідин таємничого пришельця народжуються хлопці, які згодом покидають дім і вирушають у дорогу. Розказана старою героїнею легенда передається з покоління в покоління всім молодим дівчатам, які живуть у домі. Галя ставить до неї як до казки, вигаданої бабусею. У легенді важливу роль відіграє таємничий мужчина — напівлюдина-напівптах: „[...] біля будинку на горі з’явився джигун у лакованих туфлях, сірому костюмі і в легкому солом’яному капелюсі. Звідкіля він узявся, не помітив ніхто; знизу, однак, не підіймався він напевне. [...] Відтак створилось у Галі враження, що джигун спустився до них на гору на крилах — костюм у нього був бездоганно напрасований, а туфлі сяяли, начебто ходив він не по пилястій жорсткості, а по асфальту. Джигун приходив посидіти на скелі, часом він проходжувався по кам’янистих стежках, і Галя не могла на нього не дивитись”³⁸. Напівлюдина-напівптах називає себе Анатолем. У нього звабливий зір і магічна міць. Він представник демонічної сили. Це відомий з українського фольклору різновид перелесника, що спокушує молодих дівчат, відвідує їх доти, доки не досягне своєї мети — здійснить статевий акт. Усе відбувається в супроводі місячної ночі. Сам місяць стає тут сим-

³⁴ На цю тему детально див.: А. Горнятко-Шумилович, *Проза Валерія Шевчука: традиційне і новаторське...*

³⁵ Це число магутності, магії, воно невипадкове, божественне. Див.: *Число могутності — тринадцять*, [в:] Електронний ресурс: http://soznanie.info/st_chislo_13.html (28.12.2016).

³⁶ Там само.

³⁷ В. Шевчук, *Дім на горі*, [в:] Його ж, *Вибр. твори: Роман-балада. Оповідання*, передм. М. Жулинського, Київ 1989, с. 80–81.

³⁸ Там само, с. 77.

волом таємничих, невпізнаних та незрозумілих сил, символом зла та магії³⁹. В. Шевчук використовує прийом “двійництва”⁴⁰ — реальний та фантастичний світ співіснують один з одним, впливають один на одного. На межі двох світів баланують Іван Шевчук та Хлопець. Вони живуть у звичайних сім'ях, здавалось би, їхнє життя іде своїм звичайним ходом. Однак це виняткові герої. Вони бачать більше, ніж пересічні люди. Іван Шевчук володіє здатністю ясновидіння, уміє розмовляти з довіллям, відчуває різні моменти, що відбуваються в сім'ї. Як Іван Шевчук, так і Хлопець на певному етапі життя обирають мандри, вирушають у дорогу. Така їхня доля і життєве покликання. Пошук життєвої дороги стає для них пошуком життєвої істини, забезпечує відчуття свободи й можливість самостійно вирішувати свою долю. Іван Шевчук стає козопасом. Симптоматично, що коза — це символ свободи, але також чарів⁴¹. Мотив дороги наявний і в другій частині Шевчукового роману — *Голос трави*. У першій з новел — *Дорога* — головний герой — це домовик, роль якого захищати сім'ю. Він не виконує своєї ролі, що стає причиною самогубства господаря. Душевна роздвоєність домовика не дає змоги йому зосередитись на головному завданні — захисті дому. Домовик шукає свій шлях, мандрує ніччю (таємничий час, те, що ірраціональне, несвідоме). Його манить свобода, він закохується у відьму. Життя в запічку не цікавить його. А все ж таки місце домовика вдома, він повертається туди, щоб з тугою споглядати плин життя крізь вікно: „Після тієї пам'ятної ночі домовик уже не покидав маєтку. Вилазив на горище і снував по завитих павутиною кутках. Інколи підходив до вікна, але знову повертався. Йому було самотньо й тужно”⁴². В аналізованому вище оповіданні В. Шевчук показує співіснування реального та фантастичного світів, синкретичний спосіб мислення, непереможну віру в силу магії.

Цікавим з погляду використання письменником демонологічних мотивів та образів є новела *Швець*, що віддзеркалює двобій між добром і злом. У творі з'являється постать лісника-диявола, який хоче, щоб швець підписав договір. Швець продає душу, отримує гроші. Знає, що диявол прийде по нього, захоче його душу. Диявол приходить тричі (символ Святої Трійці), але швець кожного разу тікає від смерті. Остання зустріч символічна. Це перемога добра над злом. Швець помирає, але водночас рятує всіх людей, душі яких забрав диявол. Йому допомогла чиста душа.

Образ відьми з однойменної новели циклу *Голос трави* — амбівалентний. Відьма може заподіювати лихо, але може й чинити добро. Тут розгорнутий образ Меланки — дівчини, яка відчуває, що вона відьма. У маєтку князя Долинського вона наслідує відьму, але в неї немає сили. Усе змінюється після згвалтування дівчини Долинським, коли Меланка хоче відомстити кривднику: „[...] вона повірила в те, у що досі не вірила сама і в що ніяк не хотів вірити князь: ставала серед цієї ночі відьмою, належала цій темені і належатиме їй завжди”⁴³. Усі нещастя, що відбувалися в маєтку, дівчина приписала собі.

Інший образ нечистої сили представлений у *Чорній кумі*. Відьма допомагає Іванові, який хоче охрестити дитину. На хрестинах весело, магічно — пе-

³⁹ Див.: W. Korpaliński, *Słownik symboli*, Warszawa 1990, s. 179.

⁴⁰ На прийом “двійництва” вказує також Ганна Файзулліна. Дослідниця звертає увагу на образ двійника Галі — “блакитну богиню”. Див.: Г. Файзулліна, *Міфопоезис української етнокультури у філософському романі Валерія Шевчука „Дім на горі”...*, с. 7.

⁴¹ W. Korpaliński, *Słownik symboli...*, s. 166.

⁴² В. Шевчук, *Дім на горі* ..., с. 240.

⁴³ Там само, с. 274.

сик, який раніше вмів говорити, стає “чоловіченням”, кобза сама грає. Водночас це не остання зустріч Івана з відьмою. Саме вона допомагає чоловіку стати “великим лікарем”. Герої зустрічаються, щоб допомогти хворим односельчанам. У цій новелі образ відьми позитивний, хоча, за словами героїні, „нема нічого у світі тільки лихого чи тільки доброго, [...] І хто зна, чи таке вже щастя дасть тобі моє добро”⁴⁴.

Наголосимо, що тринадцять оповідань *Голосу трави* має алегоричну форму. Їхня фольклорно-міфологічна основа — “багаторазове збільшувальне скло”, крізь яке читач побачить споконвічні людські дилеми, що спроектовані знову на сучасність. Як зазначають дослідники, кожне оповідання — це притча, морально-етичний постулат: „душевна роздвоєність може призвести до загибелі (*Панна сотниківна*), у людській психіці існує безпідставне зло, що породжує ненависть, заздрість, бажання помсти (*Джума*, *Відьма*, *Сиві хмари*), справжня любов не може жититися облудою (*Перелесник*), за скоєне зло обов’язково настане розплата (*Самсон*) та ін.”⁴⁵ Вищевказані постулати реалізуються за допомогою уведених у тканину оповідань демонологічних постатей, зокрема таких, як домовик (*Дорога*), чорт (*Швець*), відьма (*Панна сотниківна*; *Відьма*, *Чорна кума*), перелесник (*Перелесник*), чаклунка (*Голос трави*) та ін.

Дім на горі — це квінтесенція українського фольклору, що відроджується в сучасній літературі. Сам письменник сприймав демонологічні образи та мотиви як голос із давнини, у якому звучать споконвічні морально-етичні настанови, розглядав їх, за його влучним висловом, “як стан душі”. Шевчукова любов і глибока пошана до фольклорної спадщини має неоціненне значення для культури українського народу, у той же час і літератури в її реально-магічному різновиді.

⁴⁴ Там само, с. 392.

⁴⁵ Див.: А. Горнятко-Шумилович, *Проза Валерія Шевчука: традиційне і новаторське*, Щецин 2001, с. 44.